

Елена НАХИМОВА

ОБРАЗНИТЕ ЗНАЧЕНИЯ НА ТОПОНИМИТЕ В СЪВРЕМЕННАТА РУСКА ПРЕСА

В работe разсматриваются закономерности метафорического и метонимического использования в современных СМИ названий регионов, стран, населенных пунктов, улиц, площадей и иных топонимов (вторая Швейцария, очередной Чернобыль, Вьетнам на Балканах, Новочеркасск-2009, киргизские Майданы и т. п.). Обнаружено, что по частотности подобного использования топонимы, с одной стороны, существенно уступают антропонимам, а с другой – значительно превосходят все иные виды онимов.

Изследването на **онимите** (думите и словосъчетанията, които служат за отделяне на именувания от тях обект сред другите обекти, за неговата индивидуализация и идентификация) има стари традиции в руската и чуждата наука. Въпреки това може да се говори за редица сложни въпроси, свързани с онимите, които не са намерили окончателното си решение в традиционната парадигма на лингвистичното знание и които изискват използването на когнитивни методики и евристики (Слышкин 2000:40), в това число на създадените в рамките на теорията за концептуалната метафора (Дж. Лейкоф, М. Джонсън, А. Н. Баранов, Дж. Гуднайт, П. Друлак, И. М. Кобозева, Р. Парис, Й. Цинкен, П. Чилтън, А. П. Чудинов и др.) и на теорията за прецедентността (Ю. Н. Караулов, Д. Б. Гудков, В. В. Красных, Ю. Е. Прохоров, Г. Г. Слышкин и др.).

Във всеки от няколкото вида оними, които се разграничават от съвременната ономастика (антропоними, хидроними, зооними, топоними, астроними, урбоними, прагматоними и т. н.), има единици, които

могат да се използват метафорично и метонимично, но в честотността и характера на такова използване на онимите може да има значителни различия. И тъй като основна проблематика на масовата комуникация е човешката дейност, то напълно закономерно най-активно е образното използване на антропонимите, към които се отнасят над 90 процента от онимните метафори (Нахимова 2007:82–83). Именно метафоричната употреба на антропонимите неведнъж е привличала вниманието на специалистите (Гудков 1999, Красных 2003, Нахимова 2007, Слышкин 2000 и др.), докато образните значения на другите оними са много по-слабо изучени.

Метафоричното използване на антропонимите в масовата комуникация позволява да се направи паралел между дейността, възгледите, личните качества на сходни в някакво отношение личности, да се изрази отношението на автора към тях и да се окаже емоционално въздействие върху адресата на текста. Напр.: *Есть ли у нас сегодня свои Кутузовы, Суворовы, которые за Россию готовы отдать жизнь? – Есть. Но какой парадокс! У нас, если человек патриот, ему сразу прилипают клички «националист», «шовинист».* (Аргументы и факты, 2006, № 6); *К несчастью, у нас не оказалось своего Дэн Сяопина, как и своего Людвиг-га Эрхарда.* (Известия, 29.03.2005)

В дадените примери имената на пълководците **Кутузов** и **Суворов** служат за обобщено обозначение на хора, които извършват подвизи в името на родината, а имената на **Дън Сяопин** (политически лидер на Китай) и **Людвиг Ерхард** (канцлер на Германия) – за обозначение на държавни ръководители, които са допринесли за икономическия и социалния разцвет на своите държави.

На второ място след антропонимите (според честотата на употребата им в образно значение и разнообразието на вторичните значения) се намират топонимите, които са предмет на настоящата работа. Тук ще набележим най-типичните видове “топонимични” метафори в съответствие със спецификата на менталната сфера-източник, към която се отнасят съответните метафорични значения.

1. Названието на определена страна може да служи за обобщено обозначение на нейната историческа съдба. В резултат на това названието на страната придобива символичен характер, което позволява да се правят различни аналогии. Напр.: *Любые расчеты на чилийский вариант, хотя об этом вслух никто не говорит, оказались наивными и безграмотными. Пытаясь стать Чили, мы стали Нигерией: та же*

коррупция и та же нефть. (Независимая газета, 28.12.2004) В дадения случай *Чили* се представя като държава, в която една диктаторска и даже жестока власт е съумяла да организира успешна стопанска дейност в страната и е допринесла за нейния икономическия прогрес. Онимът *Нигерия* пък образно обозначава държава, в която даже богатите природни ресурси не могат да осигурят икономическа стабилност, тъй като продажните чиновници пречат на успешното развитие на държавата.

В следващия контекст Германия и Франция стават обобщено обозначение на богати, силни и авторитетни страни, които играят важна роля в световната политика. Напр.: *Просто Украина решила, что она теперь Германия или Франция и может диктовать России правила торговли путем запугивания.* (Российская газета, 17.01.2006)

Тези и много други примери ни дават основание да отбележим, че топонимичните метафори обикновено имат оценъчен характер и значителен прагматичен потенциал. Читателите ги възприемат като проява на своеобразна езикова игра, като сигнал за търсене на компоненти, сближаващи названията на съвсем различни на пръв поглед държави.

2. Названията на мегарегиони, включващи няколко държави, също могат да придобиват вторични значения. Напр.: *И как бы нас ни тащили в какие-то Азии, как бы нас ни отлучали от Европы, все равно наше духовное сознание, начиная с XIII века, является европейским.* (Огонек 2005, № 10)

Показателен е и следният пример: *Ну а куда делись покупатели с валютой? Ну, во-первых, на Лазурный берег и в прочие европы.* (Интернет-блог, 26.06.2009) В дадения случай малката буква и формата за множествено число подчертават метафоричността на названието на континента, който е представен като символ на територия, на която за хората са създадени условия за спокоен и безопасен живот.

В следващия пример популярното название на Балканския полуостров служи за метафорично обозначение на регион, в който периодично пламват войни и междуетнически конфликти: *Северный Кавказ не должен стать **российскими Балканами.*** (Независимая газета, 11.06.2003) Срв. също използването на названието на Арабския полуостров, на който са разположени богатите с нефт арабски страни, за обозначаване на Русия като източник на природни ресурси, нужни на западните страни: *Если Европа надеется снять со своего горла арабскую нефтяную удавку, у нее один выход – нефть “российской Ара-*

виш". (Российская газета, 15.03.2004) Обозначаването на Русия като арабска страна кара читателя да търси основания за подобно сближаване и отговор на въпроса защо руският нефт не е осигурил на Русия стандарт на живот, съпоставим със стандарта на живот в арабските страни.

3. Широко известни названия на градове и села (урбоними) често се използват в образно значение. Специалните наблюдения над урбонимите показват, че именно те образуват най-голямата група сред топонимите с вторични значения. Основание за метафората тук е съпоставимостта на някои съществени признаци на съответните населени пунктове (численост на населението, богатство, местоположение, функции, живописност и др.). Напр.: *Чуть поодаль расположен езидский Ватикан – священный город Лалеш, где живут посвященные и куда со всего мира стекается паства с богатыми дарами.* (Завтра, 2006, № 1); *Я думаю, что Петербург вполне может стать российским Гонконгом – свободной экономической зоной с особым режимом.* (Аргументы и факты, 2005, № 36) В дадените примери град Лалеш, който се смята за свещен в религията на езидите, е обозначен като Ватикан по аналогия със свещения за католиците град, а бързо забогателият китайски град Хонконг става в изказването на губернатора В. Матвиенко обозначение на целта, към която се стреми в развитието си Санкт-Петербург.

Добре известно е, че топонимите могат метонимично да обозначават определени събития, които са станали в съответното населено място или близо до него. Например названието *Бородино* (малко село в Московска област) е и название на станалото там ожесточено сражение с армията на Наполеон; названието на осетинския град *Беслан* през последните години често се използва и за обозначаване на самия терористичен акт в едно от училищата на този град; названието на японския град Хирошима е станало обозначение на варварското разрушение на града след използването на атомната бомба.

Възможно е обаче и по-нататъшно развитие на семантиката на топонима по метафоричен път. В този случай названието на едно населено място се използва за обозначаване на друго населено място, а основание за такава метафора е сходството на събитията, станали в тях. Напр.: *Багдад – это иракский Сталинград. Проиграть битву за Багдад означает проиграть и всю страну в целом.* (Политический журнал, 05.02.2007) В дадения случай метафоричното огъждествяване на иракския град Багдад и съветския град Сталинград, символ на

победата на руснаците по време на Втората световна война, се обяснява с това, че в тези градове са станали кръвопролитни сражения за защитата на града от агресорите.

Срв. също: *После захвата заложников в Норд-Осте был критический момент с развитием событий по варианту «Хасавюрт-96»*. (Советская Россия, 06.03.2003) В дадения случай Норд-Ост е название на спектакъла, по време на който терористи вземат заложници, а Хасавюрт-96 – образно обозначение на договор, подписан под натиска на терористите. Тук трябва да добавим, че през 1996 г. в дагестанския град Хасавюрт по заповед на президента Б. Елцин е подписано мирно споразумение между Русия и Чечня, което, по мнението на някои анализатори, е причинило на Русия големи загуби и едва ли не е узаконило режима на сепаратистите; именно затова названието на град *Хасавюрт* е станало образно обозначение на юридически договор, който се оценява негативно от обществото, тъй като може да стане причина за нови нещастия.

Названието *Беслан* става образно обозначение на терористичен акт с много жертви – именно в осетинския град Беслан на 1 септември 2004 г. чеченски терористи окупираат училище и заплашват да убият децата и техните родители, дошли на откриването на новата учебна година. Напр.: *Обилие в некоторых республиках ваххабитских медресе, замещение традиционных мулл ставленниками «саудитов» делают Поволжье взрывоопасным районом, который может сдетонировать при очередном Беслане*. (Завтра, 2004, № 45)

Като образни обозначения на различни събития се използват названия на много градове. Напр.: *Украине грозит фосфорный Чернобыль*. (Известия, 18.07.2007); *Совершенно ясно, что всем вам пришел полный звездец, ибо еще мгновение – и тут будет маленькая Хиросима!* (Боевое искусство планеты, 2003)

Срв. също: *Вспомните, когда были сделаны первые прогнозы относительно «Новочеркаска-2009». Год назад. И где эти массовые беспорядки?* (Аргументы и факты, № 36, 2009); *Пикалево не должно повториться*. (Комсомольская правда, 1.07.2009); *Как отмечает депутат Государственной Думы Иван Мельников, сейчас «Кондопога – это собирательный образ. Потенциально Кондопога – сегодня в каждом российском городе»*. (Российская газета, 8.06.2007)

Названията на градове от последните примери имат особен смисъл за руснаците: в руския град Новочеркасск през 1962 г. са

разстреляни мирни демонстранти, които протестират срещу комунистическия режим; в Пикальово (град в Ленинградска област) през 2009 г. заводите спират работа след конфликт между собствениците им, а жителите на града, работещи основно в тези заводи и останали без заплати, устройват масови протестни акции; руският град Кондопога става известен с това, че през 2006 г. там стават масови стълкновения на коренните жители с имигранти от други националности.

4. **Названията на улици и площади**, където са станали някакви събития, както и някои други микротопоними, могат да служат за обозначение на важни политически събития. Напр.: *В Киргизии бързо обнаружился местный Ющенко и даже тянь-шаньская Тимошенко. Майданы запылали гневом.* (Российская газета, 17.01.06); *«Осторожно, пропустите женщин», – кричала одна из сотрудниц президентской пресс-службы, пытаясь хоть как-то снять натиск напиравшей на узкую дверь толпы. Перспектива провести два часа на морозе никого из собравшихся журналистов обрадовать не могла. Казалось, еще немного, и начнется настоящая «ходынка».* (Независимая газета, 13.02.2004)

В представените контексти *Майдан* е обозначение на място, където се провеждат масови антиправителствени митинги (това е названието на площада в Киев, където през 2004 г. се провеждат протестни митинги срещу резултатите от парламентарните избори). *Ходынка* е обобщено название на лошо организирано публично събитие, при което загиват хора, прегазени от тълпата; то е свързано с названието *Ходынка (Ходынское поле)* – място в покрайнините на Москва, където през 1896 г. загиват много хора по време на тържествата, посветени на коронацията на император Николай Втори.

Срв. също: *Мы все-таки собираемся создать не Кипр. Мы собираемся создать лондонский Сити. В смысле, привлекательный финансовый центр, а не просто оффшор.* (Аргументы и факты, 2.04.2008) В дадения пример с названието Сити (район в центъра на Лондон, където се намират най-големите банки на Великобритания) се обозначава център на добре организирана делова работа на мощна държава. Ще отбележим в този пример и названието на държавата Кипър, с което се обозначава сравнително малка държава, която не може да бъде ориентир за Русия.

В подобни образни значения се използват и други названия: *Красная Пресня* (московска улица, място на въоръжени сблъсъци на

въстаници с полицията през 1905 г.); *Красная площадь* (централният площад в Москва); *Бродвей* (улица в Ню-Йорк, на която се намират много развлекателни центрове). Все пак трябва да отбележим, че броят на названията на улици и площади с ярко изразен асоциативен потенциал е много по-малък в сравнение с броя на названията на градове с такъв потенциал.

5. **Названията на здания** на държавни институти, училища, музеи и т. н., с които са свързани определени събития, могат да имат метафорична употреба сравнително рядко. Напр.: *И я пошел на поиски революционероу. Не стал оригинальничать. У коммунистоу, думал я, наверняка уже есть Смольный.* (Комсомольская правда, 02.02.2005); *Бюджетные деньги будут направлены в семинарию и на постройку разрушенного в 30-х годах собора Александра Невского, который Аяцков назвал «вторым храмом Христа Спасителя, но на саратовской земле».* (Известия, 12.01.2002)

В първия контекст *Смольный* вече не е само обозначение на зданието в Петербург, където през 1917 г. се установяват болшевиките, а обобщено наименование на помещение, в което се събират организаторите на антиправителствени акции. Във втория контекст се говори за катедралния храм в град Саратов, който, както и московският храм Христос Спасител, е унищожен от болшевиките и възстановен в постсъветско време.

В подобни значения могат да се използват и названията *Белый дом*, *Кремль*, *Версаль*, но все пак трябва да отбележим, че броят на подобни наименования със значителен метафоричен потенциал е много малък.

6. Епизодично се среща и метафоричното използване на **други топоними**, например названия на планини, острови, проливи и други географски обекти. Към тях могат да се отнесат библейският образ *Голгофа* като обозначение на тежки мъки и страдания, както и названието *Гималаи* за обозначение на максимална височина. Напр.: *Или Юрий Любимов. «Я прошел советскую голгофу», – говорит он о себе. Мы все знаем, что такое голгофа, – это бичевание и Распятие.* (Аргументы и факты, 2.04.2008); *Залитый кровью Беслан будет внесен в священные тексты России, как страшная притча о русской Голгофе, Сошествии в ад и неизбежном ослепительном Воскресении.* (Завтра, № 37, 2004); *Мы с тобой Гималаи.* (думи на И. В. Сталин в разговор с Н. И. Бухарин – Известия, 1.09.1999)

Към другите топоними, които се използват метафорично, могат да се отнесат още: *Цусима* (с названието на острова в Японско море, където през 1904 г. е станало тежко сражение с японците, завършило с разгром на руската флота, се обозначава поражение, катастрофа); *Дарданелли* (с названието на пролива, който се смята за една от целите на Първата световна война, се обозначава стратегически важно място); *Бермуды* (с названието на групата острови в Атлантическия океан се обозначава място на загадъчни катастрофи); *остров Святой Елены* (с названието на острова, място на заточението и смъртта на Наполеон, се обозначава последен приют на политически лидер).

Топонимите, както и другите собствени имена, имат най-често само едно вторично значение. Така например топонимът *Лас Вегас*, название на американския град, в който процъфтява игралният бизнес, може да бъде и метафорично название на център на хазарта в друга страна; топонимите *Гонконг* и *Сингапур*, названия на богати градове, известни финансови центрове в Азия, могат да бъдат използвани и за обозначение на съвсем други градове, известни като такива центрове или стремящи се към подобна слава.

Някои топоними обаче могат да бъдат употребени в различни метафорични значения. Например с топонима **Швейцария** може образно да се обозначава: 1. планинска страна, в която има прекрасни възможности за почивка; 2. стабилен финансов център със стари традиции; 3. неутрална държава, която не членува в политически и военни съюзи; 4. страна с висок жизнен стандарт на населението и стари демократични традиции.

В други случаи топонимът може да има две вторични значения – метонимично и метафорично. Например названието на немския град Нюрнберг може да бъде както метонимично обозначение на съдебния процес срещу нацистките престъпници, който е проведен в този град, така и метафорично обозначение на всеки важен съдебен процес срещу военни престъпници; названието на украинския град Чернобыль е както метонимично название на катастрофата в атомната станция в този град, така и метафорично название на всяка сериозна техногенна катастрофа.

Важно е да се отбележи, че функционирането и възприемането на метафоричните топоними е тясно свързано с особеностите на националната култура, с традициите и менталитета на определен народ. Например топонимите *Ватерлоо* и *остров Святой Елены* предизвикват съвършено различни асоциации у французите и у англичаните – именно

след битката при Ватерло френският император Наполеон е бил заточен на английския остров Света Елена.

Подобни факти има в различни национални култури. Така например в националното съзнание на поляците важно място заема Освиенцим (названието на фашисткия концентрационен лагер), а на украинците и евреите – *Бабий Яр* (названието на място, където по време на Втората световна война са унищожени хиляди жители на украинския град Киев, предимно евреи).

Специално внимание във връзка с това заслужава и различното възприемане на топонима *Косово*. Както отбелязва Р. Парис в статията «Косово и метафоричната война» (Paris 2002), американските политици по традиция разглеждат външната политика през призмата на историческите аналогии, затова събитията в Косово напълно закономерно се представят с четири групи метафори, в основата на които са прецедентните феномени *Вьетнам*, *Холокост*, *Мюнхен* и *Балканы*. Метафорите от тези групи стават важни аргументи в дискусиата за адекватен отговор на военната и хуманитарна криза в Югославия. Едни политици виждат в Косово нов Холокост, други – още един Вьетнам, много от тях се опасяват от повторение на Мюнхенското съглашение или напомнят за възприемането на Балканите като буре с барут или барутен погреб. В същото време обаче сърбите с особено горещи емоции възприемат прецедентния топоним *Косово* като название на изконно сръбска земя, символ на величието на сръбската история.

По различен начин се представя и войната в Ирак. Дж. Гуднайт, опирайки се на когнитивната методика, показва, че при анализирането на причините за войната в Персийския залив и последствията от нея онези американски политици и журналисти, които се обявяват против, правят аналогии между американското нахлуване в Ирак и войната във Вьетнам и използват метафоричните образи “*Ирак – это Вьетнам Буша*” и “*вьетнамское болото*”, докато привържениците на Дж. Буш свързват събитията в Ирак с Втората световна война и често сравняват Садам с Хитлер (Goodnight 2004).

Някои топоними стават и своеобразни “чуждестранни еталони”, в рамките на които политическата реалност на една държава става сфера-източник за заимстване на прецедентни феномени, необходими на автора за обозначаването на политическата реалност на други държави. Резултат на това са обозначенията от типа *Российская Швейцария* или *Северный Гонконг*, *китайская Красная площадь* или *киргизский Майдан*.

Комунікативният смисъл на подобни единици става основа за международни паралели, в рамките на които съществува международният политически интердискурс. Така например в съвсем различни лингвокултурни общности названието на реката Рубикон вече две хилядолетия се възприема като символ на граница, преминаването на която означава кардинални промени, названията *Бабий Яр* и *Бухенвалд* са символ на масово унищожение на хора, а урбонимите *Монако* и *Лас-Вегас* обозначават място, където процъфтяват хазартните игри.

Както вече отбелязахме, по честотност на образната си употреба топонимите, от една страна, сериозно отстъпват на антропонимите, а от друга – значително превъзхождат всички останали видове оними.

Метафоричните и метонимичните значения са най-характерни за названията на градове и други населени места, обаче по подобен начин могат да се използват и названия на мегарегиони, държави и техните региони, названия на улици, площади и даже на отделни здания.

Типични признаци на образната употреба на топонимите са специалните определения към тях и други разпространители (*вторая Швейцария, Вьетнам на Балканах, Новочеркасск-2009, словесная Ниагара, своя Византия*). Често се използват и кавички, форми на множествено число и/или малка буква в началото на думата (“*ходьинка*”, *новые Афгани, прочие европы, очередной чернобыль и др.*) или специални синтактични конструкции (*Екатеринбург – это не Париж; Нет, это не Рио-де-Жанейро*).

Най-често топонимичните метафори имат индивидуално-авторски, оказионален характер, макар че метафоричните значения на някои топоними са станали узуални (голгофа, рубикон). Впрочем, тази закономерност се откроява и при анализа на антропонимичните метафори (Нахимова 2008).

Топонимичните метафори, предизвиквайки различни допълнителни асоциации, събуждайки културната памет и въображението, значително усилват емоционалното въздействие върху адресата на публицистичния текст. Използването на подобни метафори е важно средство за прагматично въздействие, за привличане на вниманието към метафоричните следствия и оценки, които се съдържат в тези образи.

Всичко това ни дава основание да смятаме, че изследването на метафората и метонимията в сферата на собствените имена допринася съществено за осмислянето на общите закономерности на категори-

зацията на обкръжаващата ни действителност като една от централните категории на когнитивната лингвистика.

Превод от руски: *Лиляна Цонева*

ЛИТЕРАТУРА

Гудков 1999: Д. Б. Гудков. Прецедентное имя и проблемы прецедентности. М., 1999.

Красных 2003: В. В. Красных. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М., 2003.

Нахимова 2007: Е. А. Нахимова. Прецедентные имена в массовой коммуникации. Екатеринбург, 2007.

Нахимова 2008: Е. А. Нахимова. Интертексты, прецедентные имена или метафоры? //Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. 2008. № 2.

Слышкин 2000: Г. Г. Слышкин. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. М., 2000.

Goodnight 2004: G. T. Goodnight. «Iraq is George Bush's Vietnam». Metaphors in Controversy: On Public Debate and Deliberative Analogy. URL: www.usc.edu/dept/LAS/iids/docs/Iraq_and_Vietnam.doc – 2004.

Paris 2002: R. Paris. Kosovo and the Metaphor War // Political Science Quarterly. – 2002. – Vol. 117, № 3. – P. 423–450.